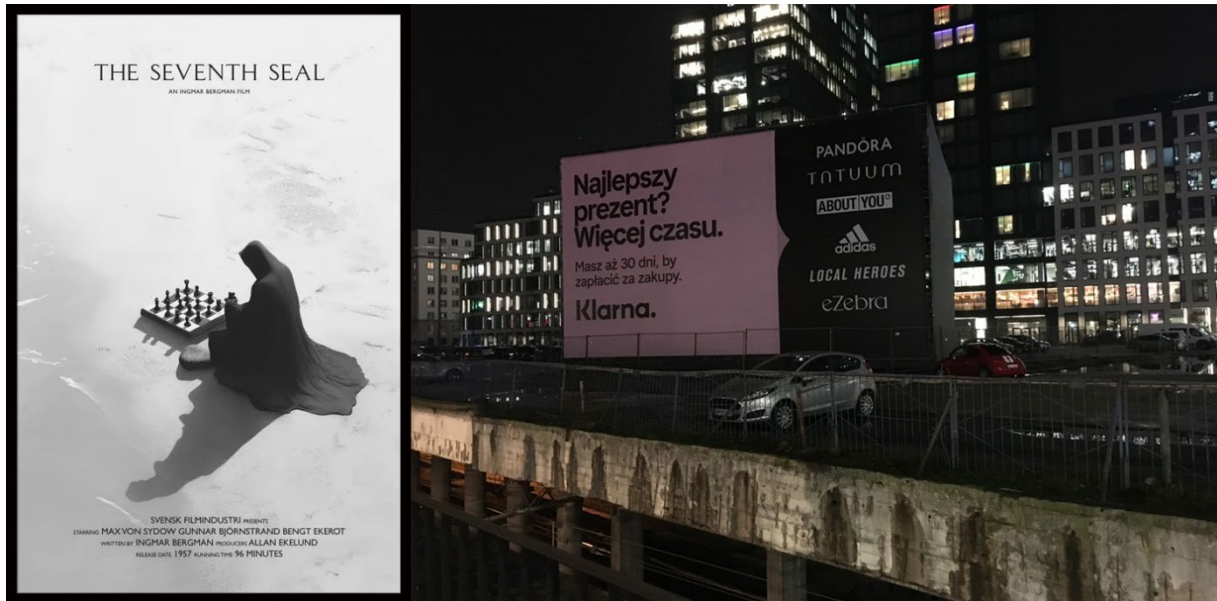

<https://jacek.kwasniewski.org.pl>

Jacek Kwaśniewski

Ingmar Bergman, plakat do filmu Siódma pieczęć

Lęk przed śmiercią jako siła kulturotwórcza - mapa zjawiska i
zapytania do literatury

Załącznik do tekstu [2]

Pięćdziesiąt pięć podgrup (lista opisów)

2025

Wprowadzenie do serii

Poniższy zestaw ośmiu tekstów przedstawia projekt mapowania kulturotwórczej roli lęku przed śmiercią. Moją intencją nie jest wyjaśnianie, szukanie przyczyn czy odkrywanie mechanizmów. Cel jest o wiele skromniejszy - zrobić możliwie dokładną mapę tego, w jakich obszarach kultury i poprzez jakie kanały lęk przed śmiercią działa kulturotwórczo - oraz przygotować narzędzie, które pozwoli to sprawdzić w literaturze naukowej.

Mapa powstała przez stopniową dekompozycję tezy ogólnej i zwiększanie rozdzielczości opisu: od ujęcia makro, przez podgrupy, po rdzenie semantyczne, które mogą zostać, przy pomocy narzędzi AI, zamienione na embeddingi i użyte do semantycznego przeszukiwania korpusu literatury. W tym sensie mapa staje się zbiorem zapytań zarzucanych na literaturę jak sieć. Chcemy zobaczyć, co zostało już opisane, co pominięte, czemu poświęcano dużo uwagi, a czemu mało.

Dwa teksty mają charakter metodologiczny. Opisują zasady budowy rdzeni oraz rolę analizy matematycznej w kontroli jakości mapy (kolizje, luki, nadmierne skupienia). Całość traktujemy jako hipotezę roboczą do weryfikacji, nie jako rozstrzygnięcie.

Zainteresowanym udostępniam model Excela ze szczegółową analizą statystyczną rdzeni semantycznych.

Teksty:

- [1] Rozpisanie tezy, że lęk przed śmiercią jest kulturotwórczy, na siedemnaście makro twierdzeń (grup). Pierwszy etap dekompozycji $1 \rightarrow 17 \rightarrow 55 \rightarrow 265$
- [2] Rozpisanie siedemnastu makro twierdzeń na pięćdziesiąt pięć podgrup. Drugi etap dekompozycji $1 \rightarrow 17 \rightarrow 55 \rightarrow 265$. Uzasadnienie i schemat opisu podgrup
- [3] Od 55 podgrup do 265 rdzeni semantycznych. Ostatni etap dekompozycji $1 \rightarrow 17 \rightarrow 55 \rightarrow 265$. Jakie cechy muszą mieć rdzenie, aby przeszukiwanie literatury dawało ogląd kultury szeroki, głęboki i wielostronny
- [4] Metodologia. Zasady budowy rdzeni semantycznych dla modelu embeddingowego
- [5] Metodologia. Rola matematyka w budowie rdzeni semantycznych

Załącznik do tekstu [2]. Pięćdziesiąt pięć podgrup (lista opisów)

Załącznik do tekstu [4]. Tabelaryczny opis grup (17), podgrup (55) i rdzeni (265)

Załącznik do tekstu [4]. Opis strukturalny 265 rdzeni semantycznych

Spis treści

Grupa 1. Lęk przed śmiercią sprzyja powstawaniu nowych idei, symboli lub mitów.....	3
Grupa 2. Lęk przed śmiercią oddziałuje na instytucjonalizację przekonań i praktyk.....	4
Grupa 3. Lęk przed śmiercią jest przekształcany w konstrukty moralne i symboliczne.....	5
Grupa 4. Lęk przed śmiercią wytwarza lub modyfikuje rytuały.....	6
Grupa 5. Lęk przed śmiercią poddaje kulturowej „obróbce” zjawisko śmierci w życiu codziennym	7
Grupa 6. Lęk przed śmiercią kształtuje praktyki społeczne i obyczaje.....	9
Grupa 7. Lęk przed śmiercią współwytacza tematy kultury symbolicznej i materialnej ..	10
Grupa 8. Lęk przed śmiercią w XX i XXI wieku tworzy mechanizm przerzucania lęku na zewnątrz.....	11
Grupa 9. Lęk przed śmiercią przekształca język i dyskurs publiczny.....	12
Grupa 10. Lęk przed śmiercią w XX i XXI wieku istotnie wpływa na strategię „walki ze śmiercią”	13
Grupa 11. Lęk przed śmiercią ukierunkowuje budowę form pośmiertnego trwania i dziedziczenia	15
Grupa 12. Śmierć i lęk przed śmiercią są przetwarzane w spektakl, narzędzie kontroli lub produkt rynkowy	17
Grupa 13. Lęk przed śmiercią współkształtuje strategie zaprzeczenia, wyparcia i tabuizacji	18
Grupa 14. Lęk przed śmiercią ukierunkowuje generalny rozwój nauki i wielu dyscyplin wiedzy	20
Grupa 15. Lęk przed śmiercią generuje ruchy społeczne i zmiany historyczne	21
Grupa 16. Lęk przed śmiercią animuje i stymuluje niektóre projekty technologiczne i cywilizacyjne	22
Grupa 17. Lęk przed śmiercią a zmiany norm moralnych i sposobów myślenia o człowieku	23

Grupa 1. Lęk przed śmiercią sprzyja powstawaniu nowych idei, symboli lub mitów

W tej grupie lęk przed śmiercią wchodzi w kulturę „międko”: jako źródło sensów, obrazów i uzasadnień. Podgrupy rozdzielają trzy drogi: religijną (systemy wierzeń), obrazowo-metaforyczną (wyobrażenia i sztuka) oraz filozoficzną (pojęcia i argumenty).

1.1 Religia i lęk przed śmiercią

Charakterystyka: Religia i systemy wierzeń są opisywane jako powiązane z lękiem przed śmiercią: jako źródło odpowiedzi, sensu i praktyk wspólnotowych. W odróżnieniu od 1.2–1.3 osią jest relacja „lęk ↔ religia”, nie metafora ani spór pojęć. **Mechanizm:** Relacja między religią a lękiem przed śmiercią nie jest jedna. W nurcie psychologiczno-antropologicznym lęk bywa traktowany jako ważny motor religii. W ujęciach fenomenologiczno-metafizycznych religia wyrasta przede wszystkim ze spotkania z sacrum, a rola lęku jest wtórna. nurt naturalistyczno-redukcyjny częściej wyjaśnień opiera na projekcji i iluzji, ale nie zawsze uznaje lęk za czynnik kluczowy. W podejściu funkcjonalno-socjobiologicznym religia ma głównie spajać wspólnotę, a lęk jest jednym z problemów „obsługiwanym” przez system, nie jego jedyną przyczyną. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się religijne ramy sensu i praktyki wspólnotowe, które stabilizują przeżywanie śmierci i dają język osławiania lęku. **Ale:** Regulacja lęku może zależeć od twardych narracji i presji normy, gdy odpowiedź religijna staje się jedyną dopuszczalną formą sensu.

1.2 Metafory i symbole

Charakterystyka: Metafory, obrazy i symbole śmierci w sztuce, literaturze i rytuałach są związane z lękiem przed śmiercią jako formą mówienia pośredniego. W odróżnieniu od 1.1–1.3 nie wymaga to deklaracji wiary ani rygoru argumentu. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią współkształtuje obrazowanie: metafora pozwala jednocześnie ujawnić i osłonić to, co trudne do wypowiedzenia wprost. Przenosi doświadczenie na figury, motywy i ikonografię, dzięki czemu temat staje się komunikowalny i „przenośny” między kontekstami. To język pośredni: daje dystans, ale utrzymuje stałą obecność śmierci w wyobraźni kultury. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się pluralizm teorii religii: współistnieją języki wyjaśnień psychologicznych, antropologicznych, fenomenologicznych, redukcyjnych i funkcjonalnych, które inaczej ważą rolę lęku przed śmiercią. **Ale:** Kosztem bywa nieprzekładalność perspektyw: spór łatwo zamienia się w redukcjonizm („wszystko z lęku” albo „lęk nieistotny”), a dobór wyjaśnienia staje się bardziej światopoglądowy niż empiryczny.

1.3 Filozofia i lęk przed śmiercią

Charakterystyka: Koncepcje filozoficzne (tragizm, absurd, sens życia) bywają związane z lękiem przed śmiercią jako „silnikiem problemów” i sporów pojęciowych. W odróżnieniu od 1.1–1.2 chodzi o argumenty i rozróżnienia, nie o rytuał ani obraz. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może inspirować pytania o sens życia, cierpienie i wartość istnienia, które następnie są ujmowane w pojęcia, definicje i argumenty. Ta

podgrupa obejmuje też sam spór: jedni widzą w lęku fundament refleksji, inni traktują go jako zjawisko wtórne wobec religii, kultury lub rozumu. W efekcie filozofia staje się polem porządkowania i krytycznego testowania odpowiedzi na śmiertelność. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się język filozoficzny myślenia o śmiertelności: spory, rozróżnienia i narzędzia krytyki, które porządkują doświadczenie w pojęciach. **Ale:** Ryzykiem jest abstrakcja: doświadczenie może zostać „odklejone” od przeżyć, gdy spór pojęciowy zastępuje kontakt z umieraniem.

Grupa 2. Lęk przed śmiercią oddziałuje na instytucjonalizację przekonań i praktyk

W tej grupie lęk przed śmiercią działa już nie tylko jako źródło znaczeń, lecz jako siła utrwalająca rozwiązania w instytucjach, procedurach i modelach edukacji. Podgrupy rozdzielają: organizowanie pomocy i działań społecznych, relację instytucji z tabu śmierci oraz systemowe przesunięcia doktryn i edukacji.

2.1 Organizacje i inicjatywy społeczne

Charakterystyka: Inicjatywy społeczne i organizacje (opieka paliatywna, hospicja, edukacja tanatologiczna, psychoterapia egzystencjalna) są łączone z lękiem przed śmiercią. W odróżnieniu od 2.2–2.3 chodzi o konkretne formy organizowania pomocy i profesjonalizacji wsparcia. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią uruchamia potrzebę sprawczości: zamiast bezradności pojawia się kanał działania i opieki. W praktyce oznacza to rozwój hospicjów i opieki paliatywnej, edukacji o umieraniu oraz terapii, które nadają lękowi strukturę i język. Instytucjonalizacja polega na tym, że spontaniczne reakcje dostają trwałą formę: role, standardy, procedury i ścieżki wsparcia. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się trwałe ścieżki pomocy: instytucje opieki, modele wsparcia i język profesjonalnej pracy z umieraniem i żałobą. **Ale:** Kosztem bywa biurokratyzacja i selektywność: procedura może zastąpić relację, a dostęp do wsparcia stać się nierówny.

2.2 Instytucje i tabu śmierci

Charakterystyka: Instytucje zmieniają się wraz ze słabnięciem lub zmianą tabu śmierci: pojawiają się korekty w opiece, geriatric, hospicja i praktyki religijne. W odróżnieniu od 2.1 osi jest napięcie „instytucje ↔ tabu”, nie samo tworzenie form pomocy. **Mechanizm:** Gdy tabu słabnie lub zmienia formę, rośnie presja, by śmierć stała się „obsługiwalna” w życiu publicznym: instytucje adaptują język i praktyki. W opiece zdrowotnej rozwijają się geriatric i modele pracy z umierającym, a instytucje religijne mogą łagodzić katechezę strachu i przesuwają akcent ku pocieszeniu. Lęk działa tu jak bodziec nacisku: instytucje mają redukować napięcie społeczne i wytwarzać akceptowalne ramy mówienia o śmierci. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się instytucjonalne sposoby „obsługi” śmierci: nowe modele opieki, korekty przekazu oraz większa widzialność tematu w sferze publicznej. **Ale:** Może powstać nowa kontrola normatywna: instytucje narzucają standardy „właściwego

przeżywania” umierania i żałoby, a treści są wygładzane kosztem szczerości doświadczenia.

2.3 Zmiany doktryn i modeli edukacyjnych

Charakterystyka: Zmiany doktryn i modeli edukacyjnych (religijnych, medycznych, psychologicznych) odzwierciedlają zmiany w podejściu do lęku przed śmiercią. W odróżnieniu od 2.1–2.2 chodzi o przesunięcia w treści i sposobach uczenia, nie o instytucje opieki. **Mechanizm:** Współcześnie, lęk przed śmiercią współkształtuje nowy rodzaj nauczania, narracji oraz nowe modele edukacji psychologicznej i modyfikuje doktryny medyczne. Następuje przedstawienie przekazu: od narracji kary i potępienia ku nadziei, pocieszeniu i regulacji emocji. W edukacji i psychologii rośnie rola modeli przygotowania do żałoby i umierania, a w medycynie – języka wsparcia i opieki. Zmiana ma charakter adaptacyjny: instytucje dostosowują język, by nie potęgować lęku, lecz go kanalizować i oswajać..

Działanie kulturotwórcze: Utrwalają się nowe style nauczania o śmierci: mniej katechezy strachu, więcej przygotowania, wsparcia i języka regulacji emocji. **Ale:** Ryzykiem jest spłycenie: treść bywa redukowana do „technik”, a granica między doktryną a terapią staje się polem konfliktu.

Grupa 3. Lęk przed śmiercią jest przekształcany w konstrukty moralne i symboliczne

W tej grupie lęk przed śmiercią przybiera formy kulturowe, które da się rozpoznać, przekazywać i powtarzać. Podgrupy rozdzielają dwa kanały obróbki: kondensację w znakach (symbole, figury, gesty) oraz rozwinięcie w opowieści (mity i narracje).

3.1 Symbole i znaki kultury

Charakterystyka: Symbole kulturowe (obrazy, znaki, figury, gesty) odzwierciedlają lęk przed śmiercią lub próbę jego oswojenia. W odróżnieniu od 3.2 jest to forma skrótowa: znak niesie sens bez rozwiniętej opowieści. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią zostaje przeniesiony na symbole i znaki żałoby: metafora i gest pozwalają pokazać doświadczenie, a zarazem utrzymać dystans. Symbol działa jak kompresja – zamienia napięcie związane ze śmiertelnością w rozpoznawalną figurę, którą można powtarzać i komunikować. Dzięki temu lęk jest obecny w kulturze w postaci krótkich kodów, które łatwo przenikają z rytuałów i sztuki do języka codziennego i obyczaju. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się repertuar symboliki śmierci i znaków żałoby jako szybkie kody komunikacji, rozpoznania i pamięci w kulturze. **Ale:** Symbol może skostnieć w konwencję: powtarzany automatycznie, zaczyna dekorować temat śmierci zamiast go realnie opracowywać.

3.2 Narracje i mity

Charakterystyka: Opowieści, mity i narracje oswajają lęk przed śmiercią przez nadanie sensu przemijaniu. W odróżnieniu od 3.1 to nie znak-skrót, lecz rozwinięta

opowieść. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią sprzyja budowaniu narracji, które przenoszą ciężar z samego faktu śmierci na interpretację: „dlaczego”, „po co”, „co z tego wynika”. Zamiast skrótu znaku pojawia się rozwinięcie: doświadczenie układa się w opowieść biegnącą w czasie, nadaje mu logikę i punkt domknięcia (sens, moral, konieczność, odkupienie, tragizm). W ten sposób śmierć zostaje włączona w ramę interpretacji, a nie pozostaje doświadczeniem chaotycznym i „niemym”.

Działanie kulturotwórcze: Utrwala się repertuar narracji typu opowieść o śmierci, które stabilizują przeżywanie i dostarczają wspólnego języka sensu oraz interpretacji.

Ale: Schemat narracyjny może wymuszać sens: opowieść bywa używana jako przykrywką dla lęku zamiast realnego przepracowania doświadczenia.

Grupa 4. Lęk przed śmiercią wytwarza lub modyfikuje rytuały

W tej grupie lęk przed śmiercią działa poprzez rytuały: formy zbiorowe i praktyczne, które porządkują zachowanie, emocje i ramy przeżywania. Podgrupy rozdzielają dwa ruchy: zmiany praktyk rytualnych oraz reinterpretację istniejących rytuałów i ich sensu.

4.1 Rytuały, praktyki i działania kulturowe

Charakterystyka: Zmiany praktyk rytualnych (pogrzeby, obrzędy przejścia, święta, dni pamięci) są związane z lękiem przed śmiercią w XX–XXI wieku. W odróżnieniu od 4.2 akcent pada na modyfikacje praktyk i scenariuszy, nie tylko na zmianę sensu.

Mechanizm: Lęk przed śmiercią uruchamia potrzebę formy: rytuał wyznacza rolę, sekwencję działań i język zachowania, które pozwalają przejść przez sytuację graniczną bez chaosu. Zmiany rytuałów często polegają na przesunięciu akcentów: mniej grozy i tabu, więcej opieki, pamięci i personalizacji, albo na tworzeniu nowych praktyk odpowiadających nowym warunkom życia. Rytuał działa jak społeczny mechanizm kanalizacji i amortyzacji lęku. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się zaktualizowane scenariusze rytuałów: personalizacja, nowe formy pamięci i praktyki, które stabilizują przeżywanie straty. **Ale:** Formalizacja może wypierać przeżycie: rytuał bywa „obsługą” emocji, a presja normy działa szczególnie silnie w chwili kruchości.

4.2 Reinterpretacja rytuałów

Charakterystyka: Istniejące rytuały ulegają reinterpretacji: to samo działanie zaczyna pełnić inną funkcję psychologiczną i społeczną pod wpływem lęku przed śmiercią. W odróżnieniu od 4.1 nie musi powstawać nowa praktyka – zmienia się sens starych form. **Mechanizm:** Gdy lęk przed śmiercią przybiera nowe formy, rytuały są „przekodowywane”: elementy wcześniej centralne stają się poboczne, a poboczne – kluczowe. Reinterpretacja bywa sposobem pogodzenia tradycji z nową wrażliwością: forma zostaje zachowana, ale zmienia się uzasadnienie i ton (mniej sankcji, więcej opieki i pojednania). Dzięki temu rytuał nadal działa jako narzędzie

oswajania lęku, choć jego funkcja i język mogą się przestawiać. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się nowe odczytania tradycji: zachowana forma rytuału otrzymuje inne uzasadnienie, ton i funkcję w przeżywaniu straty. **Ale:** Pojawiają się napięcia interpretacyjne: spór o „prawdziwy sens” może osłabiać autorytet rytuału lub prowadzić do powierzchownej adaptacji.

Grupa 5. Lęk przed śmiercią poddaje kulturowej „obróbce” zjawisko śmierci w życiu codziennym

W tej grupie lęk przed śmiercią jest „obrabiany” w codzienności: przez praktyki ciała, nawyki, językowe uniki i style mówienia, a także przez pomoc psychologiczną i estetyzację. Podgrupy rozdzielają: codzienne strategie osłabiania lęku, trywializację i ironię, infantyлизację, profesjonalne wsparcie oraz estetyzowanie śmierci.

5.1 Ciało, rytuały, literatura, sposoby codziennej walki z lękiem

Charakterystyka: Codzienne praktyki ciała i rytuały (także opisy literackie) bywają opisywane jako sposoby walki z lękiem przed śmiercią. W odróżnieniu od 5.2–5.5 chodzi o praktyki codzienne, nie ironię, infantyлизację, terapię ani estetykę.

Mechanizm:

Lęk przed śmiercią wzmacnia codzienne strategie „oswajania” przez działanie i rutynę: rytuały zdrowotne (dieta, fitness, higiena, kosmetyka) dają poczucie kontroli, a ich powtarzalność temperuje emocje. Równolegle lęk współkształtuje codzienne sposoby mówienia o śmierci oraz praktyki okołopogrzebowe. Literackie opisy pokazują, jak codzienność przechwytuje temat śmierci, rozbijając go na drobne czynności i reżimy. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się codzienne strategie regulacji lęku: reżimy ciała, powtarzalne rytuały i nawyki, które dają poczucie sprawczości. **Ale:** Kontrola może stać się przymusem: życie redukuje się do reżimów i „samozarządzania”, a lęk wraca w formie napięcia i perfekcjonizmu.

5.2 Unikanie tematu śmierci, ironia, trywializacja

Charakterystyka: Unikanie tematu śmierci, ironia i trywializacja służą osłabianiu napięcia związanego z lękiem przed śmiercią. W odróżnieniu od 5.1 i 5.4 to praca językiem i tonem, nie praktyką ciała ani profesjonalnym wsparciem. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może być „rozbrajany” przez styl mówienia: żart, ironia i trywializacja obniżają ciężar tematu i pozwalają utrzymać dystans. Unik działa jak bezpiecznik: zamiast konfrontacji pojawia się dowcip, skrót, banalizacja, czasem cynizm. W codziennym obiegu to praktyka społeczna – reguła, która chroni przed napięciem, ale też ustawia granice rozmowy. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się konwencje trywializowania śmierci: humor, ironia i językowe uniki jako społecznie akceptowany styl rozmowy – uniku od wejścia w temat na serio. **Ale:** Trywializacja może blokować rozmowę o umieraniu: gdy ironia staje się normą, powaga doświadczenia nie ma gdzie się zmieścić.

5.3 Infantylizacja tematu lęku

Charakterystyka: Infantylizacja oswaja lęk przed śmiercią przez uproszczenia i „dziecinny” język, który łagodzi grozę i powagę tematu. W odróżnieniu od 5.2 nie chodzi o ironię, lecz o zmiękczenie i uproszczenie. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może być neutralizowany przez sprowadzenie tematu do rejestru dziecięcego: prostych metafor, eufemizmów i obrazów „bezpiecznych”. Uproszczenie działa jak filtr – usuwa drastyczność i konflikt, zamieniając śmierć w coś „oswojonego” przez język. To strategia redukcji napięcia, ale też sposób kontroli rozmowy: trudne pytania są rozpuszczane w infantylnych narracjach. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się język zmiękczeń: infantylnie metafory i eufemizmy, które pozwalają mówić o śmierci bez pełnej konfrontacji. **Ale:** Uproszczenie może infantylizować żalobę: trudne doświadczenie traci głębię, a rozmowa o śmierci zostaje zredukowana do banału.

5.4 Psychoterapia, pomoc w żalobie

Charakterystyka: Psychoterapia, pomoc w żalobie i interwencje psychologiczne porządkują przeżywanie straty i lęku przed śmiercią. W odróżnieniu od 5.1–5.3 chodzi o celową, profesjonalną pracę nad lękiem. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią zostaje nazwany i ujęty w ramy pracy pomocowej: z chaosu przeżyć powstaje problem możliwy do omówienia i przepracowania. Wsparcie tworzy język żaloby, scenariusze przeżywania straty i narzędzia regulacji emocji, a relacja terapeutyczna wzmacnia poczucie sprawczości. W efekcie śmierć jest włączana do obszaru praktyk psychologicznych i społecznie legitymizowanej rozmowy. **Działanie kulturotwórcze:** Upowszechniają się praktyki wspierania żaloby oraz język mówienia o stracie i lęku bez wstydu i izolacji. **Ale:** Ryzyko psychologizacji: lęk przed śmiercią bywa redukowany do „problemu emocjonalnego”, a pytania o sens i śmiertelność schodzą na dalszy plan.

5.5 Śmierć ma być estetyczna

Charakterystyka: Śmierć bywa estetyzowana: ma być „ładna”, uporządkowana i kontrolowana w rytuałach, ciałach i obrazach. W odróżnieniu od 5.4 chodzi o estetykę i formę, nie o terapię. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może przesuwać uwagę z nieuchronności na wygląd i scenografię: forma ma osłonić grozę, brzydotę i rozpad. Estetyzacja działa jak filtr: zmienia percepcję śmierci. Dotyczy ciała zmarłego, rytuału, języka i obrazu – śmierć ma wyglądać „godnie” i „czysto”. To sposób kontroli: gdy nie da się kontrolować faktu śmierci, kontroluje się jej reprezentację i otoczenie. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się estetyczne standardy śmierci: scenariusze „pięknego” rytuału, uporządkowanego obrazu i kontrolowanej prezentacji ciała. **Ale:** Estetyzacja może wypierać realność umierania: forma staje się ważniejsza niż relacja, a brzydota i cierpienie znikają z pola widzenia.

Grupa 6. Lęk przed śmiercią kształtuje praktyki społeczne i obyczaje

W tej grupie lęk przed śmiercią przenika obyczaj: wpływa na to, o czym się mówi, jak się mówi i jak organizuje się relacje. Podgrupy rozdzielają: tabu i eufemizację, powiązania lęku z organizacją relacji społecznych oraz nowe formy solidarności, żałoby i pamięci.

6.1 Śmierć jest tabu

Charakterystyka: W XX wieku powstaje tabu śmierci, eufemizmy i uniki językowe, które wiążą się z lękiem przed śmiercią jako strategią mówienia o rzeczach trudnych. W odróżnieniu od 6.2–6.3 oś stanowią reguły komunikacji i zakazy mówienia. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią w XX wieku współtworzy tabu językowe wokół śmierci, wygasza i wycisza temat śmierci, język przesuwają się ku eufemizmom i omijaniu. Tabu ogranicza widzialność śmierci i redukuje sytuacje konfrontacji. Ustala, co wypada powiedzieć, w jakim tonie wolno mówić o umieraniu. **Działanie kulturotwórcze:** Tabu obniża ekspozycję na bodźce lękowe przez co stabilizuje porządek społeczny – w sytuacji wysokiego poziomu lęku w XX wieku ustala bezpieczne normy językowe i obyczajowe. **Ale:** Kosztem jest izolacja: tabu może ograniczać empatię i wsparcie, gdy rozmowa o umieraniu staje się społecznie nie-do-poruszenia.

6.2 Lęk a relacje społeczne

Charakterystyka: Lęk przed śmiercią bywa łączony ze sposobami organizowania relacji: wspólnotowością lub indywidualizmem, bliskością lub dystansem. W odróżnieniu od 6.1 chodzi o strukturę relacji, nie o język tabu. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może wzmacniać potrzebę wspólnoty: bliskość, rytuały relacyjne i opieka działają jak amortyzacja niepokoju. Może też pchać ku dystansowi i indywidualizmowi: śmierć innych staje się źródłem napięcia, więc relacje są „odchudzane” i bardziej kontrolowane. W literaturze te napięcia bywają opisywane jako wybór stylu życia i więzi, który ma zmniejszać ekspozycję na cudze umieranie i żałobę. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się rozbieżne modele relacji: z jednej strony solidarność i opieka, z drugiej dystans i indywidualizacja więzi. **Ale:** Dystans może przerodzić się w chłód: relacje tracą zdolność wspierania w żałobie, gdy unika się ciężaru cudzej śmiertelności.

6.3 Nowe formy żałoby i pamięci

Charakterystyka: Nowe formy solidarności, żałoby i pamięci zbiorowej bywają inicjowane jako odpowiedź na lęk przed śmiercią w warunkach współczesności. W odróżnieniu od 6.1–6.2 chodzi o nowe praktyki żałoby i pamięci, nie o tabu lub styl relacji. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może uruchamiać poszukiwanie form wspólnotowych: gdy tradycyjne rytuały słabną, powstają nowe sposoby okazywania żałoby i pamięci. Włączają one media, działania symboliczne i praktyki solidarności,

które tworzą przestrzeń dla przeżywania straty „razem”. To mechanizm odbudowy więzi: śmierć staje się impulsem do publicznych gestów pamięci, wsparcia i wspólnotowego sensu. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się nowe formy żałoby i pamięci: publiczne gesty solidarności, wspólnotowe rytuały i kanały upamiętniania w mediach. **Ale:** Nowe formy mogą być kruche: bez trwałych instytucji łatwo zamieniają się w krótkotrwały gest, który nie podtrzymuje długiej żałoby.

Grupa 7. Lęk przed śmiercią współwytacza tematy kultury symbolicznej i materialnej

W tej grupie lęk przed śmiercią współkształtuje kulturę symboliczną i materialną: motywy sztuki, style przedstawiania oraz trwałe formy kultu i pamięci. Podgrupy rozdzielają: motywy śmierci w sztuce i literaturze, nowe konwencje artystyczne oraz materialne formy kultu zmarłych.

7.1 Lęk a literatura i sztuka XX-XXI wiek

Charakterystyka: Motywy śmierci w literaturze, filmie, sztuce i muzyce XX–XXI wieku są wiązane z lękiem przed śmiercią jako źródłem tematów i wyobrażeń. W odróżnieniu od 7.2–7.3 chodzi o repertuar motywów, nie o konwencje formy lub obiekty materialne. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią zasila tematykę artystyczną: śmierć staje się osią refleksji egzystencjalnej, krytyki kultury lub opowieści o granicach życia. Dzieło pozwala mówić o tym, czego nie da się utrzymać w codziennym języku bez napięcia: przenosi lęk w obraz, narrację lub dźwięk. W efekcie sztuka utrzymuje temat śmierci w obiegu kultury, nawet gdy praktyki społeczne go wyciszają. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się repertuar motywów śmierci w sztuce i literaturze, który podtrzymuje obecność tematu w wyobraźni kultury. **Ale:** Motyw może ulec przestylizowaniu: gdy forma dominuje, śmierć staje się efektem estetycznym zamiast przedmiotem realnej refleksji.

7.2 Lęk a nowe konwencje artystyczne

Charakterystyka: Nowsze konwencje artystyczne i nurty przedstawiają śmierć w specyficznych stylach (np. horror, estetyki nowoczesne i postnowoczesne). W odróżnieniu od 7.1 osią jest forma i język przedstawienia, nie sam temat. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może zmieniać sposób przedstawiania: zamiast bezpośrednio mówić o umieraniu, kultura wybiera konwencje, które filtrują grozę. Horror, estetyki nowoczesne i strategie szoku, absurdu lub ironii pozwalają zorganizować napięcie w formie, która ma własne reguły. To przeróbka lęku na styl: konwencja pozwala go podtrzymać w obiegu, a zarazem ująć w ramy przedstawienia. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się konwencje przedstawiania śmierci: style i gatunki, które „formatują” lęk w rozpoznawalny język sztuki. **Ale:** Konwencja może zdominować treść, gdy styl staje się samowystarczalny i przestaje dotyczyć doświadczenia śmiertelności.

7.3 Nowe materialne formy kultu

Charakterystyka: Nagrobki, pomniki i architektura sepulkralna zmieniają się pod wpływem lęku przed śmiercią jako trwałe formy kultu i pamięci o zmarłych. W odróżnieniu od 7.1–7.2 chodzi o obiekty i przestrzenie materialne. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią skłania do osadzania pamięci w trwałych obiektach: pomnik i nagrobek „zatrzymują” śmierć w znaku materialnym. Zmieniają się style i funkcje: od monumentalności ku dyskrecji albo personalizacji, zależnie od epoki i norm. Architektura sepulkralna porządkuje relację żywych ze zmarłymi, wyznaczając przestrzeń pamięci i społeczny rytm odwiedzin. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się materialne formy kultu: nagrobki, pomniki i przestrzenie pamięci jako trwałe nośniki upamiętnienia i rytuału. **Ale:** Materializacja może stać się rutyną formy, gdy obiekt zastępuje relację, a pamięć redukuje się do gestu administracyjnego.

Grupa 8. Lęk przed śmiercią w XX i XXI wieku tworzy mechanizm przerzucania lęku na zewnątrz

W tej grupie lęk przed śmiercią działa przez przerzucenie napięcia „na zewnątrz”: zamiast mierzyć się ze śmiertelnością, kultura unika kontaktu, projektuje grozę na figury obce lub wypycha śmierć poza widzialność instytucji. Podgrupy rozdzielają: unikanie kontaktu z umieraniem, demonizację śmierci oraz jej ukrywanie w instytucjach i przestrzeni publicznej.

8.1 Unikanie kontaktu z osobami starszymi i umierającymi

Charakterystyka: Unikanie kontaktu z osobami starszymi i umierającymi bywa związane z lękiem przed śmiercią jako formą odsuwania bodźców lękowych. W odróżnieniu od 8.2–8.3 chodzi o relacje i obecność, nie o obraz śmierci lub instytucje. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może działać przez unikanie: starość i umieranie przypominają o nieuchronności śmierci, więc są wypychane z pola codziennego kontaktu. Zamiast wspólnotowego towarzyszenia rośnie dystans, segregacja przestrzeni i przeniesienie opieki do instytucji. W relacjach prywatnych pojawia się też wstyd i bezradność, które podtrzymują unikanie i osamotnienie umierających. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się wzory dystansu: oddzielanie starości i umierania od codzienności oraz delegowanie kontaktu do instytucji opieki. **Ale:** Kosztem jest erozja empatii: izolacja umierających i ich rodzin rośnie, gdy obecność śmierci zostaje wyparta z relacji społecznych.

8.2 Demonizacja śmierci

Charakterystyka: Śmierć bywa demonizowana: przedstawiana jako wróg, potwór lub siła zewnętrzna, na którą przerzuca się lęk przed śmiercią. W odróżnieniu od 8.1

chodzi o obraz i narrację, nie o relacje z umierającymi. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może zostać „wyniesiony” na zewnątrz przez demonizację: śmierć otrzymuje figurę wroga, co pozwala ją zwalczać symbolicznie. W kulturze popularnej i języku publicznym pojawiają się personifikacje i narracje walki, które organizują emocje w kierunku agresji lub obrony. To mechanizm projekcji: zamiast uznać śmiertelność, buduje się obraz przeciwnika, którego można nienawidzić lub odpierać. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się narracje walki ze śmiercią: personifikacje wroga i demoniczne obrazy, które kanalizują lęk w stronę obrony i agresji. **Ale:** Demonizacja może wzmacniać panikę: śmierć staje się źródłem stałego alarmu, a nie doświadczeniem, z którym można się oswajać.

8.3 Ukrywanie śmierci w instytucjach i przestrzeni publicznej

Charakterystyka: W XX-XXI wieku śmierć jest ukrywana w instytucjach i przestrzeni publicznej: umieranie przenosi się do szpitali, a obrazy śmierci są wygładzane lub eliminowane. W odróżnieniu od 8.1 to poziom instytucji i widzialności, nie relacji osobistych. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią sprzyja instytucjonalnemu ukrywaniu: umieranie zostaje zorganizowane w szpitalach i domach opieki, poza widokiem codzienności. W przestrzeni publicznej ogranicza się obrazy i język śmierci, a przekazy są „oczyszczane” z drastyczności. To mechanizm redukcji ekspozycji: śmierć ma nie zakłócać życia zbiorowego, więc staje się administracyjnie kontrolowana i niewidoczna. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się mechanizmy niewidzialności: instytucjonalne ukrywanie umierania i normy wygładzania obrazów śmierci w przestrzeni publicznej. **Ale:** Ukrywanie zubaża doświadczenie: brak kontaktu utrudnia przygotowanie do żałoby, a śmierć staje się czymś obcym i trudnym do uniesienia.

Grupa 9. Lęk przed śmiercią przekształca język i dyskurs publiczny

W tej grupie lęk przed śmiercią działa przez język: wpływa na słownictwo, style mówienia i sposoby argumentowania w dyskursie publicznym. Podgrupy rozdzielają: język mówienia o śmierci, powstawanie nowych dziedzin wiedzy oraz debaty wartości i sporów publicznych.

9.1 Język tematu śmierci

Charakterystyka: Słownictwo i metafory śmierci współkształtują to, jak o niej myślimy i jak ją „oswajamy” w codziennym języku. W odróżnieniu od 9.2–9.3 chodzi o język i jego formy, nie o instytucje wiedzy lub spór aksjologiczny.

Mechanizm: Lęk przed śmiercią wchodzi w język przez eufemizmy, metafory i konwencje mówienia, które mają zmniejszać napięcie i ryzyko konfrontacji. Słowo działa jak filtr: pozwala mówić, ale ustawia dystans i ton, w którym temat jest dopuszczalny. W efekcie śmierć staje się „mówiona” w określonych rejestrach, a język porządkuje to, co wolno wypowiedzieć i jak. **Działanie kulturotwórcze:**

Utrwalają się rejestry mówienia o śmierci: eufemizmy, metafory i konwencje językowe, które organizują dystans i styl rozmowy. **Ale:** Konwencja językowa może wypierać treść: gdy eufemizm dominuje, trudne doświadczenie staje się niewyraźne i pozostaje w cieniu.

9.2 Śmierć a nowe dziedziny wiedzy

Charakterystyka: Nowe dziedziny wiedzy i dyskursy (np. bioetyka, psychologia żałoby, tanatologia) są współkształtowane przez lęk przed śmiercią i potrzebę zrozumienia. W odróżnieniu od 9.1 chodzi o instytucjonalizację wiedzy, nie o słownictwo. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią wzmacnia potrzebę wiedzy, która „ustawia” temat: tworzy pojęcia, kategorie, badania i procedury opisu umierania. W ten sposób śmierć trafia do obiegu eksperckiego: pojawiają się ramy bioetyczne, psychologiczne i społeczne, które mają porządkować decyzje i normy. To przesunięcie języka z obyczaju do nauki i instytucji: śmierć staje się przedmiotem systematycznego opisu i sporów metod. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się dyskursy eksperckie o śmierci: pojęcia, kategorie i instytucje wiedzy, które porządkują decyzje i normy. **Ale:** Ekspertyza może kolonizować doświadczenie: język nauki bywa silniejszy niż głos żałobników, a śmierć redukuje się do kategorii i procedur.

9.3 Śmierć a debata publiczna i wartości

Charakterystyka: Debaty publiczne o śmierci (np. o prawach, wartościach, granicach życia) są wzmacniane przez lęk przed śmiercią jako tło sporów aksjologicznych. W odróżnieniu od 9.1–9.2 centrum stanowi spór o wartości, nie językowe konwencje ani instytucje wiedzy. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią zwiększa stawkę sporów: w debatach o końcu życia, godności, cierpieniu i odpowiedzialności ścierają się argumenty religijne, świeckie i medyczne. Wartości nie są tu dodatkiem – stają się osią dyskursu, bo dotyczą tego, jak wspólnota ma rozumieć życie i śmierć. W rezultacie debata publiczna organizuje się wokół granic: co wolno, co jest „dobre”, a co „nie do przyjęcia”. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się aksjologiczne ramy debaty o śmierci: język godności, praw i granic, który porządkuje spór publiczny. **Ale:** Spór o wartości może polaryzować: moralne etykiety wypierają niuanse, a śmierć staje się narzędziem retorycznym zamiast tematem rozmowy.

Grupa 10. Lęk przed śmiercią w XX i XXI wieku istotnie wpływa na strategię „walki ze śmiercią”

W tej grupie lęk przed śmiercią napędza strategię „walki ze śmiercią”: medykację, długowieczność, technologie oraz projekty świeckiej nieśmiertelności. Podgrupy rozdzielają: zarządzanie umieraniem w instytucjach,

reżimy przedłużania życia, technologiczne modyfikacje ciała oraz wizje pokonania śmierci.

10.1 Medykalizacja śmierci

Charakterystyka: Śmierć bywa ujmowana jako problem biologiczno-medyczny podlegający diagnozie, kontroli i opóźnianiu. W odróżnieniu od 10.2–10.4 osią jest zarządzanie umieraniem w instytucjach, nie długowieczność lub nieśmiertelność.

Mechanizm: Lęk przed śmiercią przesuwą śmierć w reżim medycyny: umieranie staje się obiektem procedur, wskaźników i planowania interwencji. Wzmacnia to język kontroli (diagnostyka, rokowania, statystyki) oraz polityki zdrowia publicznego, które mają redukować ryzyko i odsuwać zgon. Śmierć traci wymiar metafizyczny na rzecz biologii, a sens „dobrej śmierci” bywa definiowany przez parametry opieki. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się medyczne ramy umierania: procedury kontroli, parametryzacja śmierci i instytucjonalne zarządzanie ryzykiem. **Ale:** Technicyzacja może marginalizować sens i żalobę, gdy język kontroli wypiera rozmowę o doświadczeniu umierania.

10.2 Przedłużanie życia

Charakterystyka: Przedłużanie życia i spowalnianie starzenia są przedstawiane jako odpowiedź na lęk przed śmiercią w reżimach longevity i anti-aging. W odróżnieniu od 10.1 chodzi o długowieczność, nie o zarządzanie umieraniem.

Mechanizm: Lęk przed śmiercią wzmacnia presję inwestowania w długowieczność: ciało staje się projektem optymalizacji, a starzenie – przeciwnikiem do opóźniania. Rozwijają się praktyki auto-monitoringu, diet, fitnessu i self-care, które obiecują kontrolę nad czasem życia. W dyskursie publicznym te strategie są przedstawiane jako racjonalne zarządzanie ryzykiem i jako sposób odsuwania lęku egzystencjalnego. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się kultura długowieczności: normy optymalizacji ciała, self-tracking i język longevity jako styl życia. **Ale:** Presja długowieczności może przerodzić się w przymus samokontroli, gdy życie staje się projektem ciągłej optymalizacji.

10.3 Technologie

Charakterystyka: Technologie i modyfikacje ciała są ujmowane jako narzędzia „walki z umieraniem”: biotechnologie, genetyka i projekty transhumanistyczne. W odróżnieniu od 10.2 osią są technologie, nie reżimy stylu życia. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może wzmacniać transhumanistyczne przekraczanie ograniczeń biologicznych: ciało staje się obiektem modyfikacji i ulepszeń. Presja rozwoju biotechnologii długowieczności łączy się z obietnicą kontroli nad starzeniem, chorobą i rozpadem. Technologia pełni tu rolę języka nadziei: gdy nie da się usunąć śmierci, próbuje się ją przesunąć, rozciągać i „inżynierować” życie. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się projekty technologicznej długowieczności oraz narracje doskonalenia ciała jako sposobu odsuwania śmierci. **Ale:** Technologizacja

może redukować podmiotowość do „materiału do ulepszeń”, a śmierć do problemu technicznego.

10.4 Świecka nieśmiertelność

Charakterystyka: Projekty świeckiej nieśmiertelności (technofuturyzm, przenoszenie świadomości, kriogenika) są związane z lękiem przed śmiercią. W odróżnieniu od 10.2–10.3 centrum stanowi idea pokonania śmierci, nie tylko jej opóźniania. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może przesuwać horyzont kultury od religijnych ram zbawienia ku technologicznym obietnicom nieśmiertelności. Pojawiają się wizje „digital self”, przenoszenia umysłu do form cyfrowych i podtrzymywania życia poza biologią. To nie tylko technika, ale narracja postępu: śmierć jest przedstawiana jako bariera do obejścia, a nie jako warunek ludzkiej egzystencji. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się świeckie narracje nieśmiertelności oraz technofuturystyczne scenariusze „przenoszenia” życia poza biologię. **Ale:** Projekt nieśmiertelności może wypierać pracę nad sensem, gdy śmierć jest redukowana do przeszkody do usunięcia.

Grupa 11. Lęk przed śmiercią ukierunkowuje budowę form pośmiertnego trwania i dziedziczenia

W tej grupie lęk przed śmiercią ukierunkowuje formy pośmiertnego trwania: materialne nośniki pamięci, dziedziczenie, rodzinę oraz rytuały przekazu pamięci. Podgrupy rozdzielają: przemiany materialnych form pamięci, strategie dziedziczenia, rodzinę jako kanał trwania oraz rytuały i instytucje przekazu pamięci.

11.1 Zmiany materialnych form pamięci

Charakterystyka: Nagrobki, epitafia, urny, kremacja i miejsca pamięci zmieniają się wraz z lękiem przed śmiercią jako materialne nośniki pamięci. W odróżnieniu od 11.2–11.4 chodzi o formy materialne, nie dziedziczenie, rodzinę ani rytuały. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią kieruje uwagę ku temu, co „zostaje” po zmarłych: wpływa na estetykę nagrobków, treści epitafiów i sposoby upamiętniania. Współcześnie pamięć bywa tonowana i dyskretyzowana: mniej manifestacji, więcej prywatności, krótsze inskrypcje, prostsze formy. To przesunięcie zmienia widzialność żałoby w przestrzeni publicznej i relację wspólnoty z cmentarzem jako miejscem pamięci. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się dyskretne standardy pamięci materialnej: prostsze formy nagrobków, krótsze inskrypcje i tonowanie żałoby publicznej. **Ale:** Indywidualizacja może osłabiać wspólne kody pamięci, gdy upamiętnienie staje się prywatne i trudne do współdzielenia.

11.2 Formy dziedziczenia

Charakterystyka: Dziedziczenie biologiczne, majątkowe, ideowe i kulturowe jest związane z lękiem przed śmiercią jako sposób zabezpieczania trwania. W odróżnieniu od 11.1 chodzi o dziedziczenie i jego instytucje, nie o nośniki materialne.

Mechanizm: Lęk przed śmiercią wzmacnia potrzebę „przedłużenia” osoby: dziedziczenie staje się sposobem osadzania trwania w prawie, majątku, ideach i pamięci. Stąd rośnie znaczenie testamentu, fundacji i języka prawa spadkowego, ale też narracji o przekazywaniu wartości i pamięci w rodzinie. To kanał, który łączy prywatną troskę o trwanie z publicznym porządkiem instytucji. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się strategie dziedziczenia: praktyki testamentowe i fundacyjne oraz język prawa spadkowego jako formy zabezpieczania trwania. **Ale:** Instytucjonalizacja może spłaszczać trwanie do procedur i własności, osłabiając wymiar relacji, pamięci i sensu.

11.3 Rodzina - „przedłużenie” jednostki

Charakterystyka: Rodzina i ciągłość pokoleń są przedstawiane jako społeczny kanał trwania w odpowiedzi na lęk przed śmiercią. W odróżnieniu od 11.1–11.2 nie chodzi o nośniki pamięci ani prawo, lecz o więzi i narracje rodu. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią wzmacnia rodzinę jako formę symbolicznego przedłużenia: pamięć i tożsamość są przenoszone międzypokoleniowo. Narracje rodu i pokoleń dają poczucie ciągłości, a polityki rodzinne i kulturowe normy mogą ten kanał umacniać. W tej logice „trwanie po śmierci” jest związane z dziećmi, rodem i pamięcią utrzymywaną w relacjach bliskości. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się rodzina jako podstawowa forma pośmiertnego trwania: więzi, narracje pokoleniowe i idea ciągłości rodu. **Ale:** Presja ciągłości może ograniczać inne formy trwania, gdy rodzina staje się jedyną uprzywilejowaną odpowiedzią na lęk.

11.4 Rytuały pamięci

Charakterystyka: Rytuały i instytucje przekazu pamięci o zmarłych tworzą kanały podtrzymywania pamięci, także w formach hybrydowych offline/online. W odróżnieniu od 11.1–11.3 chodzi o przekaz pamięci jako proces i jego kanały, a nie o nośniki materialne, dziedziczenie lub rodzinę jako taką. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią sprzyja organizowaniu pamięci jako czegoś, co trzeba przekazać: uruchamia rytuały wspólnotowe, wzmacnia instytucjonalny i edukacyjny przekaz oraz wspiera formy hybrydowe. Ten porządek działa z wyprzedzeniem: uczestnictwo w rytuałach stabilizuje oczekiwanie, że także jednostka zostanie kiedyś włączona w pamięć wspólnoty. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się wspólnotowy obieg pamięci o zmarłych: rytuały, instytucje i kanały przekazu (offline/online), które porządkują trwanie pamięci. **Ale:** Standaryzacja może spłaszczać żałobę, gdy rytuał dominuje nad konkretną relacją ze zmarłym i jego pamięcią.

Grupa 12. Śmierć i lęk przed śmiercią są przetwarzane w spektakl, narzędzie kontroli lub produkt rynkowy

W tej grupie lęk przed śmiercią jest przechwytywany przez trzy logiki: widowiska (media i estetyzacja), rynku (usługi i marketing) oraz instrumentalizacji (ideologia i mobilizacja). Podgrupy rozdzielają te sposoby przetwarzania śmierci.

12.1 Śmierć jako spektakl

Charakterystyka: Widowiskowe przedstawienia śmierci w mediach, epatowanie oraz estetyzacja rytuałów żałobnych tworzą rejestr spektaklu. W odróżnieniu od 12.2 nie chodzi o rynek usług i logikę zysku, lecz o formę przedstawienia i jej konwencje. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią sprzyja przenoszeniu tematu śmierci w obszar medialnej dramaturgii: obraz ma „unieść” ciężar tego, co trudne, a estetyzacja i teatralizacja porządkują kontakt z umieraniem przez konwencję. Formy online ułatwiają uczestnictwo w rytuałach pamięci, ale zarazem wzmacniają filtr przedstawienia. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się dramaturgia śmierci: konwencje epatowania i estetyzowania oraz formy rytuałów pamięci i żałoby (także online). **Ale:** Dystans wytwarzany przez spektakl bywa kruchy: forma może zastąpić przeżycie i przerodzić się w samoistne widowisko.

12.2 Komercjalizacja śmierci

Charakterystyka: Produkty, usługi i komercyjne rytuały funeralne odpowiadają na lęk przed śmiercią, ale działają też w logice zysku. W odróżnieniu od 12.1 osią jest rynek (marketing, branża funeralna, popkultura), a nie widowisko jako forma przedstawienia. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią współtworzy popyt, który napędza profesjonalizację pogrzebów i rozrost oferty usług pośmiertnych. Marketing i popkultura „uczą” języka i scenariuszy obsługi lęku, kierując uwagę ku rozwiązaniom rynkowym: pakietom, standardom, produktom i usługom, które obiecują porządek i kontrolę w sytuacji granicznej. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się rynkowe formy obsługi śmierci: profesjonalne usługi, produkty funeralne i komercyjne warianty rytuałów. **Ale:** Logika zysku może kolonizować żałobę: forma usługi dominuje nad relacją i pamięcią, a przeżywanie zostaje skanalizowane przez ofertę.

12.3 Śmierć narzędziem ideologicznym

Charakterystyka: Śmierć i lęk przed śmiercią są wykorzystywane do budowania wspólnoty, legitymizacji władzy i podtrzymywania mitu ofiary. W odróżnieniu od 12.4 nie chodzi tu o mobilizację do działania, lecz o ramy narracyjne i ich utrwalanie. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią zwiększa podatność na opowieści, które nadają śmierci sens zbiorowy: wiążą ją z obowiązkiem, władzą lub ofiarą. Ramy państwowe i religijne stabilizują taki sposób mówienia w przestrzeni publicznej, a śmierć staje się zasobem symbolicznym porządkującym wyobraźnię i hierarchie. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się ideologiczne narracje śmierci oraz

publiczne ramy mówienia o ofierze, wspólnocie i władzy. **Ale:** Instrumentalizacja może zawłaszczać żałobę i cierpienie, gdy jednostkowa śmierć zostaje podporządkowana narracji wspólnoty lub państwa.

12.4 Śmierć narzędziem mobilizacji

Charakterystyka: Lęk przed śmiercią służy do mobilizacji emocji zbiorowych w działaniach politycznych, religijnych i militarnych oraz w praktykach instytucjonalnych. W odróżnieniu od 12.3 oś stanowi mobilizacja i legitymizacja (obowiązek, lojalność), nie same ramy opowieści. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może być uruchamiany mobilizacyjnie: figury ofiary i bohaterstwa wzmacniają retorykę obowiązku poświęcenia, a pamięć o zmarłych jest kierowana ku lojalności i dyscyplinie. W tej logice żałoba bywa przechwytywana przez „sprawę”, która ma przewyższać życie jednostki i uzasadniać podporządkowanie. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się mobilizacyjne praktyki pamięci oraz retoryka ofiary i bohaterstwa, wzmacniające lojalność i gotowość poświęcenia. **Ale:** Mobilizacja może redukować śmierć do funkcji politycznej, gdy pamięć i żałoba są podporządkowane lojalności i hierarchii.

Grupa 13. Lęk przed śmiercią współkształtuje strategie zaprzeczenia, wyparcia i tabuizacji

W tej grupie lęk przed śmiercią działa przez wycofanie tematu: usuwa śmierć z pola widzialności, wzmacnia milczenie, uniki i normy tabu. Podgrupy rozdzielają: wyciszanie w przestrzeni publicznej, przemilczanie i redukcję rytuałów, unikanie rozmów oraz tabu jako stabilną normę kulturową.

13.1 Usuwanie śmierci ze sfery publicznej

Charakterystyka: Śmierć bliska jest wypychana z przestrzeni publicznej: maleje widzialność umierania w instytucjach i przekazach publicznych. W odróżnieniu od 13.2–13.3 chodzi o usuwanie i wyciszanie w sferze wspólnej, a nie o rozmowę lub sam rytuał. **Mechanizm:** Polega na ograniczaniu ekspozycji: instytucje wyciszają umieranie, a przekazy publiczne łagodzą treści uznane za drastyczne. Śmierć bliska bywa zastępowana obrazami śmierci „obojętnej”, co zmniejsza kontakt zbiorowości z umieraniem jako wydarzeniem społecznym. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się praktyki selekcji i wyciszania: śmierć rzadziej pojawia się w przestrzeni publicznej jako temat i obraz umierania. **Ale:** Kosztem jest zubożenie języka publicznego: brak widzialności utrudnia wspólnotowe przygotowanie do żałoby i wsparcie umierających.

13.2 Śmierć nieobecna, przemilczana

Charakterystyka: Śmierć staje się tematem przemilczanym: pojawiają się ciche pogrzeby, skracanie żałoby i redukcja rytuałów. W odróżnieniu od 13.1 akcent pada na milczenie i zanik praktyk, nie na instytucjonalne wyciszenie przekazu.

Mechanizm: Pokazywany jest ciąg: milczenie społeczne sprzyja cichym pogrzebom, skracając żałobę i upraszcza rytuały, a w konsekwencji osłabia wspólnotowe towarzyszenie umieraniu. Lęk przed śmiercią działa tu przez minimalizację ekspozycji i „usuwanie” śmierci z obiegu życia zbiorowego, aż po zapomnienie o zmarłych.

Działanie kulturotwórcze: Utrwała się norma dyskretnej żałoby: krótsze rytuały, mniej wspólnotowego towarzyszenia oraz mniejsza publiczna ekspresja straty.

Ale: Redukcja rytuałów może zwiększać izolację żałobników, gdy brakuje wspólnych form przeżywania straty i podtrzymywania pamięci.

13.3 Unikanie tematu śmierci

Charakterystyka: Rozmowy o śmierci są unikane w rodzinie i instytucjach: temat jest odsuwany, zastępowany eufemizmami i neutralnymi formułami. W odróżnieniu od 13.1–13.2 oś stanowi komunikacja, nie przestrzeń publiczna ani rytuały.

Mechanizm: Kształtują się bariery mówienia: unikanie rozmów o śmierci, ograniczanie edukacji o umieraniu i protokoły szpitalnego ukrywania umierania wzmacniają nawyk milczenia. Zmniejsza to ryzyko konfrontacji w interakcjach codziennych, ale utrwała brak języka, którym można mówić o umieraniu i żałobie.

Działanie kulturotwórcze: Utrwała się konwencja uniku: eufemizmy, zmiana tematu i reguły „nie poruszamy tego”, szczególnie w instytucjach i rodzinach.

Ale: Brak rozmowy osłabia przygotowanie do umierania i żałoby, a w instytucjach może prowadzić do chłodu i izolacji osób umierających.

13.4 Tabu śmierci

Charakterystyka: Tabu śmierci działa jako norma: określa, co wolno mówić i pokazywać, oraz jak dystansować się wobec umierania w kulturze zachodniej. W odróżnieniu od 13.1–13.3 chodzi o stabilny porządek tabu, nie pojedyncze praktyki uniku.

Mechanizm: Tabu śmierci jest zjawiskiem historycznym i zmiennym. Jego powstanie spowodowały procesy demograficzne - przeżywalność młodych rosła szybciej niż przeżywalność starszych (1900-1950). Jego wzmocnienie wiąże się m.in. z medykacją i hospitalizacją umierania, milczeniem kulturowym oraz sekularyzacją i utratą pociechy religijnej. Równolegle pojawiają się wyjątki i przeciw-ruchy: jawne przedstawianie śmierci bliskiej oraz słabnięcie tabu wraz ze zmianami demograficznymi i przeżywalnością.

Działanie kulturotwórcze: Utrwała się porządek tabu: normy milczenia i eufemizacji, ale też okresowe „pęknięcia” w postaci dopuszczonych form mówienia o śmierci.

Ale: Tabu może ograniczać empatię i wsparcie, gdy dystans staje się obowiązkiem kulturowym, a żałoba i umieranie zostają wyparte z relacji.

Grupa 14. Lęk przed śmiercią ukierunkowuje generalny rozwój nauki i wielu dyscyplin wiedzy

W tej grupie lęk przed śmiercią działa jako bodziec poznawczy: współkształtuje pytania humanistyki, sprzyja narodzinom nowych pól badań oraz inspiruje empiryczne i interdyscyplinarne programy badawcze. Podgrupy rozdzielają: refleksję humanistyczną, instytucjonalizację nowych obszarów oraz inspirację badań empirycznych i metod.

14.1 Lęk przed śmiercią jako bodziec dla nauk humanistycznych

Charakterystyka: Refleksja filozoficzna, antropologiczna i psychologiczna podejmuje lęk przed śmiercią jako problem sensu życia, śmiertelności i granic egzystencji. W odróżnieniu od 14.2–14.3 chodzi o humanistyczne pytania i teorie, nie instytucje badań lub programy empiryczne. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią nie jest tylko tematem, lecz siłą formatującą pytania: o sens życia, śmiertelność i warunki egzystencji. W tym ujęciu inspiruje, pobudza, współtworzy refleksję i teorie człowieka, które akcentują skończoność życia, jego granice, oraz porządkuje humanistyczne interpretacje kultury jako odpowiedzi na doświadczenie śmiertelności (cierpienie, samotność, wolność, co potem, autentyczność). **Działanie kulturotwórcze:** Ponadczasowymi osiami refleksji humanistycznej jest kwestia śmierci i lęku przed nią. Istnieje kanon problemów powiązanych. **Ale:** Ryzykiem jest nadinterpretacja: lęk przed śmiercią może stać się uniwersalnym wyjaśnieniem, które spłaszcza wielość motywów kultury.

14.2 Nowe obszary badań a lęk przed śmiercią

Charakterystyka: W XX-XXI wieku powstają i zyskują legitymizację nowe pola badań nad śmiercią: tanatologia, psychologia żałoby, bioetyka końca życia i edukacja o umieraniu. W odróżnieniu od 14.1 to poziom instytucji i programów, nie refleksji filozoficznej. **Mechanizm:** Następuje proces instytucjonalizacji: lęk przed śmiercią sprzyja narodzinom tanatologii, rozwojowi psychologii żałoby i bioetyki oraz programom edukacji o umieraniu. Kluczowe jest tu uprawomocnienie: nowe pola badań stają się społecznie i akademicko legitymizowane, a śmierć przestaje być tematem marginalnym w nauce i edukacji. **Działanie kulturotwórcze:** Utworzenie trwałych ram instytucjonalnych i edukacyjnych dla badań nad śmiercią: tanatologia, bioetyka, psychologia żałoby oraz praktyki death education. **Ale:** Instytucjonalizacja może zbyt szybko standaryzować temat, gdy język dyscyplin nie nadąża za złożonością doświadczeń umierania i żałoby.

14.3 Lęk przed śmiercią inspiruje naukę

Charakterystyka: W XX-XXI wieku badania empiryczne, kliniczne, społeczne i historyczne coraz częściej stawiają pytania na temat lęku przed śmiercią i zjawiska umierania. W odróżnieniu od 14.2 chodzi o kierunek badań i metody, nie samą instytucjonalizację pól. **Mechanizm:** Mamy do czynienia z inspiracją poznawczą:

lęk przed śmiercią pobudza badania empiryczne nad umieraniem w medycynie i naukach społecznych, ukierunkowuje badania historyczne nad wzorcami umierania oraz sprzyja pluralizacji podejść i metod w naukach o śmierci. W technofuturyzmie inspirowe też interdyscyplinarne badania nad długowiecznością, co poszerza zakres pytań i narzędzi. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się interdyscyplinarne programy badań nad śmiercią: rośnie pluralizacja metod, pól i języków opisu umierania. **Ale:** Nadmiar pluralizmu może rozpraszać: bez wspólnego słownika badania nad śmiercią dzielą się na nieprzystające perspektywy i metody.

Grupa 15. Lęk przed śmiercią generuje ruchy społeczne i zmiany historyczne

W tej grupie lęk przed śmiercią działa jako siła mobilizacyjna w życiu zbiorowym: może wzmacniać postulaty reform, zasilać retorykę zagrożenia w konfliktach oraz przenikać symbole i media budujące wyobraźnię wspólnoty. Podgrupy rozdzielają: ruchy reformatorskie, retorykę mobilizującą zbrojne konflikty oraz mechanizmy tożsamości zbiorowej.

15.1 Ruchy reformatorskie i emancypacyjne

Charakterystyka: W XX-XXI wieku ruchy reformatorskie i emancypacyjne bywają przedstawiane jako mobilizowane przez lęk przed śmiercią: jako oś, zarzewie i argument zmian. W odróżnieniu od 15.2 nacisk pada na reformy i bioetykę, nie na przemoc i retorykę wojenną. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią może wzmacniać postulaty autonomii umierających, wzmocnienia ich głosu w opiece oraz narracje godności i praw. W sytuacjach kryzysu lęk sprzyja mobilizacji społecznej i przywództwu, dzięki czemu ruchy reform zdrowotnych i bioetycznych zyskują energię i legitymizację jako odpowiedź na doświadczenie śmiertelności. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwala się język praw i godności umierających oraz społeczna legitymizacja reform opieki i bioetyki jako odpowiedzi na lęk. **Ale:** Złożone dylematy opieki i umierania bywają redukowane do haseł rutynowych narracji.

15.2 Wojny, ludobójstwa, przemoc

Charakterystyka: W narracjach o konfliktach lęk przed śmiercią bywa wskazywany jako element retoryki mobilizacyjnej poprzedzającej wojny, przemoc i ludobójstwa. W odróżnieniu od 15.1 chodzi o przemoc polityczną i usprawiedliwienia, nie o reformy. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią wzmacnia retorykę zagrożenia i dyskurs bezpieczeństwa, które mają uzasadniać przemoc polityczną i fizyczną. Może sprzyjać dehumanizacji przeciwnika oraz narracjom ofiarniczym, w których przemoc jest przedstawiana jako konieczna obrona lub „oczyszczenie”. W mobilizacji narodowej uruchamia się także mit męczeństwa, który nadaje śmierci sens zbiorowy i wzmacnia gotowość do poświęcenia. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się języki zagrożenia i ofiary: schematy usprawiedliwiania przemocy, rytuały pamięci męczeństwa i retoryka bezpieczeństwa. **Ale:** Taka retoryka może uzwyczajniać przemoc, gdy lęk przed śmiercią staje się narzędziem dehumanizacji i zawężania empatii.

15.3 Tożsamość zbiorowa i wspólnota

Charakterystyka: Motywy śmierci i lęku przed śmiercią współkształtują wyobraźnię zbiorową oraz tożsamość wspólnoty w rytuałach, symbolach, mediach i edukacji. W odróżnieniu od 15.1–15.2 akcent pada na długotrwałe formowanie wspólnoty, nie na reformy lub przemoc. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią wzmacnia obecność motywów śmierci w tożsamości zbiorowej oraz uruchamia rytuały i symbole publiczne, które porządkują pamięć wspólnoty. Media i edukacja mogą współtworzyć tę wyobraźnię, wzmacniając figury poświęcenia i męczeństwa oraz stabilizując granice „my–oni”. W efekcie śmierć staje się elementem wspólnotowego imaginarium i narzędziem spójności. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się rytuały, symbole i przekazy medialno-edukacyjne, które osadzają śmierć w narracjach wspólnoty i tożsamości zbiorowej. **Ale:** Tożsamość oparta na motywach śmierci może wzmacniać polaryzację, gdy pamięć i symbolika służą głównie budowaniu granic i wrogów.

Grupa 16. Lęk przed śmiercią animuje i stymuluje niektóre projekty technologiczne i cywilizacyjne

W tej grupie lęk przed śmiercią działa jako motor wyobraźni technofuturystycznej i projektów cywilizacyjnych: napędza technologie wydłużania życia, inwestycje w dziedzictwo cyfrowe oraz spory etyczne o tożsamość i granice technologicznego „pokonywania” śmierci. Podgrupy rozdzielają: technologie długowieczności, cyfrowe formy trwania oraz narracje i etykę.

16.1 Technologie wydłużania życia

Charakterystyka: Technologie mające wielokrotnie wydłużyć życie (biotechnologie, genetyka, transhumanizm) bywają opisywane jako inspirowane lękiem przed śmiercią. W odróżnieniu od 16.2–16.3 chodzi o rozwój technologii długowieczności, nie o pamięć cyfrową lub spory etyczne. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią zasila wizję technologicznej „immortality” jako horyzontu postępu i legitymizuje projekty przebudowy ciała. Wzmacnia presję na biotechnologie długowieczności oraz na wykorzystanie AI i bioinżynierii do wydłużania życia, a także popyt na produkty i usługi longevity. Technologia staje się językiem obietnicy: że śmierć można odsunąć, a starzenie kontrolować. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się programy długowieczności: narracje longevity, inwestycje w biotechnologie i AI oraz rynek usług i produktów wydłużania życia. **Ale:** Obietnica długowieczności może zawężać debatę, gdy śmierć jest redukowana do problemu technicznego, a nierówności dostępu rosną.

16.2 Inwestycje i dziedzictwo cyfrowe

Charakterystyka: Inwestycje w dziedzictwo cyfrowe (digital legacy, dane pośmiertne, wirtualna obecność) bywają wiązane z lękiem przed śmiercią i technofuturyzmem. W odróżnieniu od 16.1 chodzi o cyfrowe formy trwania, nie o biologię długowieczności. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią sprzyja popytowi na usługi digital legacy i planowania końca życia oraz pobudza inwestycje w digital afterlife. Rozwijają się systemy przechowywania danych pośmiertnych oraz AI tworząca awatary i symulacje zmarłych, które obiecują podtrzymanie obecności. W efekcie śmierć jest częściowo przekształcana w problem zarządzania danymi i tożsamością cyfrową. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się usługi dziedzictwa cyfrowego: przechowywanie danych pośmiertnych, awatary i narzędzia planowania końca życia. **Ale:** Cyfrowe trwanie może rozmywać granice osoby i żaloby, gdy symulacja zastępuje relację, a dane stają się substytutem pamięci.

16.3 Motywy i narracje kulturowe oraz etyka

Charakterystyka: Futurystyczne wizje postępu lub dystopii (science fiction, mind upload, etyka technologii) bywają interpretowane jako reakcje na lęk przed śmiercią. W odróżnieniu od 16.1–16.2 akcent pada na dyskurs, wyobraźnię i spory etyczne. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią współkształtuje technofuturystyczne narracje nieśmiertelności i dystopie o utracie tożsamości lub cielesności. W debatach o mind upload pojawia się rama „digital self”, która ma uzasadniać przenoszenie umysłu do form cyfrowych, a jednocześnie pobudza spory o etykę technologii „pokonywania” śmierci. Wizje zbawienia lub upadku cywilizacji stają się nośnikami tych napięć. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się spory o etykę technologii: język digital self, wyobrażenia science fiction oraz dystopie o tożsamości i cielesności. **Ale:** Debata może utknąć w skrajnościach: utopijna obietnica i dystopijny lęk wypierają analizę realnych skutków i odpowiedzialności.

Grupa 17. Lęk przed śmiercią a zmiany norm moralnych i sposobów myślenia o człowieku

W tej grupie lęk przed śmiercią przenika język moralny i spory o człowieczeństwo: wpływa na przewartościowania etyczne, na to, jak definiujemy osobę i granice życia, oraz na debaty o końcu życia (w tym o eutanazji i prawie do śmierci). Podgrupy rozdzielają: zmiany norm i sporów etycznych, spory o rozumienie człowieka, oraz konflikty o eutanazję i prawo do śmierci.

17.1 Lęk przed śmiercią a przewartościowania etyczne

Charakterystyka: Pojęcia dobra, zła, winy, odkupienia i sensu cierpienia są reinterpretowane w świetle lęku przed śmiercią. W odróżnieniu od 17.2–17.3 chodzi o przewartościowania etyczne i meta-spory (język, metodologia, założenia), nie o definicję osoby lub prawo do śmierci. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią

współkształtuje, wspiera, wzmacnia i pobudza narracje wyjaśniające sens lub bezsens cierpienia, religijne obietnice nieśmiertelności i wyobrażenia życia po śmierci a także świeckie duchowości poszukujące sensu życia, oswojenia przemijania i objaśniające koniec świata i los człowieka. Debaty wokół tych spraw toczą się o meritum, jak i na meta poziomie - o język, metodę i milczące założenia, które porządkują scenę egzystencjalną i eschatologiczną. **Działanie kulturotwórcze:** Lęk przed śmiercią współkształtuje debaty eschatologiczne i etykę egzystencjalną. **Ale:** Debata może stać się jałowa, gdy meta-spór dominuje nad realnymi dylematami etycznymi i doświadczeniem cierpienia.

17.2 Lęk a rozumienie człowieczeństwa

Charakterystyka: Lęk przed śmiercią wpływa na rozumienie osoby i człowieczeństwa: pojawiają się spory o początek życia, status embrionu oraz granice życia i śmierci. W odróżnieniu od 17.1 akcent pada na definicje osoby i kryteria graniczne, nie na przewartościowania dobra i cierpienia. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią przenika definicje człowieka, bo stawką staje się to, kto „należy” do wspólnoty moralnej i od kiedy/do kiedy. W sporach o początek życia i status embrionu oraz o koniec życia i kryteria śmierci mózgowej ścierają się języki medycyny, prawa i religii. Równolegle rośnie znaczenie meta-argumentów i ukrytych założeń, które decydują o tym, jak wyznaczamy granicę życia i śmierci. **Działanie kulturotwórcze:** W prawie, medycynie i religii kształtują się publiczne definicje osoby i granic życia oraz standardy argumentowania w sporach bioetycznych. **Ale:** Sztuczne definicje mogą wykluczać: granice „osoby” bywają narzędziem walki, a nie pomocą w rozumieniu złożonych przypadków granicznych.

17.3 Lęk a eutanazja i prawo do śmierci

Charakterystyka: Debata o eutanazji i prawie do śmierci wiąże lęk przed śmiercią z pojęciem „godnej śmierci”, opieką paliatywną oraz językiem prawa i medycyny. W odróżnieniu od 17.1–17.2 chodzi o spory o koniec życia i decyzje instytucjonalne, nie o definicję osoby lub sens cierpienia jako taki. **Mechanizm:** Lęk przed śmiercią wzmacnia argumenty za i przeciw eutanazji oraz rodzi napięcia w praktykach opieki paliatywnej. Zmienia się też sens „godnej śmierci”: od ideału heroizmu znoszenia bólu ku uldze w cierpieniu i kontroli nad końcem życia. W sporach ścierają się kryteria medyczne, język prawa i argumenty religijne, a różnice kulturowe wpływają na oceny eutanazji i decyzje instytucjonalne. **Działanie kulturotwórcze:** Utrwalają się języki i standardy debaty o końcu życia: pojęcie godnej śmierci, ramy prawne i medyczne oraz praktyki opieki paliatywnej. **Ale:** Spór może polaryzować: moralne etykiety wypierają niuanse opieki, a cierpienie bywa redukowane do argumentu w debacie publicznej.